

A MATERIALISMUS HATÁSAIRÓL.

SZÉKFOGLALÓLAG OLVASTA JÜL. XI. 1859.

GREGUSS ÁGOST, lt.

A Magyar Akademia újabb alapszabályainak a székhely-
 lálásra vonatkozó szakaszát teljesítendő, a materialismusra
 bátorkodom e tudós gyülekezet figyelmét nem fölhiní (mert
 a tárgy sokkal fontosabb és egyetemesebb, hogysem egy gon-
 dolkodó, művelt ember figyelmét is kikerülhetné), csak reá,
 mint tárgyalásom kiindulási pontjára, irányozni. A materia-
 lismuskak ugyanis némely főbb hatásait, melyek külön-külön,
 mint leginkább a mai kor sajnos jelenségei, szintén elégszer
 ki voltak már mutatva, most együtt, összefoglalva, mint egy
 közös oknak közös okozatait, mint egy közös forrásnak ered-
 ményeit, kívánom, bár a szabott időhöz képest csak vázlató-
 san, előadni.

A tan, melyet a materialismus, az anyagelvi felfogás
 vagy röviden az anyagelviség nevével jelölünk, a bölcselem
 köréből, a hol keletkezett volt, erősebben kifejlődven s meg-
 gyarapodván, az emberi működés egyéb köreire is kiterjedt,
 s mint minden elv, mely egyetemleg érzett bajt egymaga
 óhajt orvosolni, csakhamar hódításra indult nem csupán a
 többi tudományba, de az életbe is. Hódítás nincs pusztítás
 nélkül s a materialismus is pusztított. A mint az elv magá-
 ban a tudományban mind messzebbre s mélyebbre bocsátotta
 gyökereit, úgy elméleti meggyökereztével s terjedtével arány-
 lag nyilatkoztak hatásai a gyakorlatban is, névszerint a tu-
 dománynak azon szakaiban, melyeknek nem tűzetes feladata
 a végelvek megállapítása, de inkább alkalmazása, továbbá a
 művészetben és különösen az irodalom művészi részében a
 szépirodalomban, sőt még magokban a köz és magán életbeli
 szokásokban, erkölcsükben, intézkedésekben, irányokban és
 abban, a mit életbölcsselemnek mondanak s a mi alatt az em-
 berek rendszerint a hajlamaik, tapasztalataik s fölfogásuk
 öszletéből kiszűrt nézetek (vulgo : elvek) öszvegét értik. Az
 anyagelviség betolakodott az élet minden nyilvánulásaiba,

átjárta minden viszonyait, és szüleménye azon kor, mely méltán lön az anyagi érdekek korának nevezve. Hogy ne mutatkoznék ennél fogva hatása mindenben, a mi az élethez tartozik : a közerkölcös módosulásában szintűgy, mint az életczélok és törekvések másra irányulásában? az égi művészetben szintűgy, mint általánosan a tudományban?

Az anyagelvi elméletek, mint az emberi bölcselkedés történelme bizonyítja, itt-amott minden időben fölföltündeztek; hogy azonban újabban oly nagyon terjeszkedő követelésekkel s annyi bizakodással álljanak elő, arra különösen a természettudományok gyors haladása által voltak bátorítva. A materialismus tana, melyet a XVIII. századbéli francia bölcselem, alapvonásaiban ugyan teljesen, de kivitelre nézve mégis csak általánosságban szerkesztett össze, a mi korunkban, kivált a vegy- és szervélettan roppant előmenetele folytán, az eszme elvontságából kibontakozván, a fogható jelenségekben lön egyenként fölmutatva s részleteiben kidolgozva, kikerekítve. Holbach báró könyve ¹⁾, bölcselmi tekintetben, a materialismus befejezett rendszerét foglalja magában, melyen a mainapi materialisták sem mentek túl; a jelszók általában most is ugyanazok, csak hogy a nemleges alak helyett már igenlegest kezdenek öltetni. A XVIII. század anyagelvesei például, a későbbi természettudományi nyomozatokat mintegy előlegezve, csak azt mondták ki, hogy lélek nincs; ma pedig már azt is mondják, hogy az fénytünemény, mely villóból fejlődik. Lamettrie a múlt században ²⁾ piszkosan úgy fejezte ki magát, hogy a mi fölfelé menve gondolattá párolog, ugyanaz lefelé indulva mint egyéb szabadul el; a folyó századbéli Vogtnál meg ³⁾, mintha csak Lamettrieből írta volna ki, olvassuk, hogy „a gondolatok épen úgy viszonylnak az agyhoz, mint az epe a májhoz vagy a húgy a veséhez.” Sőt egyes tételeket sokkal tisztábban látunk fogalmazva Condillac apát híveinél, mint az újabbaknál : így nevezetesen az

¹⁾ „Le système de la nature,” mely Mirabaud álnév alatt 1770-ben jelent meg. „Le code d'athéisme le mieux raisonné, le plus complet,” mondja róla egy újabb történetíró.

²⁾ Az elhírhedt „L'homme machine” című könyvben.

³⁾ „Physiologische Briefe,” 323. l.

anyagias tan egyik főelvét, hogy az ember nem egyéb mint gép. A mai kor félénkebb anyagosa ez állítmányt leplezgetni szeretik s inkább csak kitaláltatják; a múlt századi francziák ellenben bátran kimondták azt, maga Condillac már „érzelő szobor“nak nevezvén az embert, Lamettrie pedig munkája czíméül tűzvén ki az anyagelvet hitnek ágazatát: „L’homme machine.“

Egy Amerikába szakadt európai ember, Glosz, ez idén megjelent könyvében *) nagy olvasottsággal mutatja meg a mostani materialistáknak, hogy a mit ők új fölfedezések gyanánt kürtölnek, azt a görög sophisták, de kivált a XVIII. századbéli francia bölcselek már mind tanították. A legújabbban különösen Németországban lábrakapott tudományos anyagelviség csakugyan koránsem valami új irány föllendülése, de a már régebben megindúltak folytatása, terjesztése, vagyis jobban mondva, maga is épen a materialismus egyik hatása. Ez irány fölkerekedését leginkább azon kölcsönös félszegség okozta, melynél fogva a bölcselek nem ismerték, nem tanúlták a természetet, a természettudósok pedig nem voltak bölcselek; s az új materialismus részint visszahatásképen támadt föl a Fichte-, Hegel-, Schelling-féle meddő szemlékezés ellenében, részint a fegyelmezetlen, logikailag nem művelt, nem irányzott anyagvizsgálat eredményeül termett elő.

Az emberi elme oly korlátolt, hogy a kik valamely bizonyos körben forogni s működni megszoktak, ezen ő körükön kívül más egyébnek nemhogy felsőbbségét, de csak hasonjóságát is ritkán szeretik elismerni, sőt gyakran még lételet is tagadják. Így az előkelők csak a magok körét ruházzák föl a társaság, a világ nevével, s az egyszeri úr inkább bárgyúságból, mint gögből mondhatta, hogy az ember a bárón kezdődik. Ezért nem akar az ábrándos szemlélkező semmit anyagról, az anyag buvárlásába mélyedt pedig semmit szellemről tudni; s vajmi kevesen vannak, a kik saját működükön túl is elfogulatlanul tudnak látni és itélni s nem ha-

*) „Wie viel entdeckte bis jetzt die neuere Naturwissenschaft?“ Braunschweig, 1859.

sonlók a tormaiba esett féreghez. A ki a természet anyagával szokott foglalatostkodni, rendszerint megfedekeznek arról, hogy az anyagon kívül, melylyel foglalkozik, olyas is lehet, a mivel még nem foglalkozott, s könnyen elhitei magával, hogy csak az létezik, a mit szemmel láthat, kézzel foghat, szóval érzékileg bevehet. E félszegség pedig fő oka, hogy a materialismus általában a tudományos haladásra oly káros hatással van.

A materialismus minden tudományt természettudományá akar tenni, a mi pedig azzá nem csavarható, azt a tudományok sorából kitörli, mert hiszen csak magát tartja egyedüli tudománynak s magán kívül semmi mászt érvényesnek nem ismer. A mit a kutasz el nem ér, az üveg láthatóvá nem tesz, a kémpapír meg nem jelent : arra e tan vallói azt mondják, hogy nincs ; pedig csak azt kellene mondaniok, hogy nem anyag.

A bölcselkedésnek nevezett német iskolás képzelgések ellenében bizonyos, hogy igen helyén volt a tényekre épülő, természettudományi irány, mely az anyag megértésére, forgatására, alávetésére képesít ; hanem a visszahatás csakhamar túlmént az igazság középpontján s maga is végletbe löködött. A természettudomány elkapott hívei, a fölfedezett új kincsektől elvakítva, így szólának : „Az anyagon kívül egyéb nincs. Minden ezekből áll : éleny, széneny, légeny, hamany, szikeny, stb. Hatvannégy az elem ; a mi nem ebből van, az nincs.“ Nem-e boszantóbb és képtelenebb félszegség ez a legábrándozóbb eszmeiségnél? . . Így okoskodnak : „Mivel mi mindig csak anyaggal bajlódunk, minden nyomozásaink, elválasztásaink, latolásaink, mérésaink, számításaink által pedig minduntalan csak új meg új anyagra bukkanunk ; tehát minden csak anyag.“ Hogy mit ér ez okoskodás, könnyű belátnunk, ha meggondoljuk, hogy a természettudósok mindössze az egész anyagi világ egy porszemének alig billiomod részét ismerik, még ezt is csak úgy, hogy ismertöket mindenfelől kétkedések, megmagyarázatlan rejtélyek, föl nem fogható végtelenségek vesznek körül. Nincs egyetlenegy oly valami sem, a miről a tudomány meg birná mondani, hogy honnan és hová ered ; a tudomány még azon keskeny

határban is, mely számára nyitva van, a mérő mennyiségtani, természettani és vegyészeti anyagra szorítkozik : már a hol az élet kezdődik, tudása végződik ; a szellemről pedig még csak sejtelme sincs.

Mit teszen tehát a materialismus, hogy következetes-ségben maradjon ? . . A mit nem tud, annak mindjárt létét is tagadja, s kijelenti : hogy élet nincs, és minden csak anyagcsere, vegyfolyam ; hogy ennél fogva életerő sincs, és a szerves testek csak oly többszerű lények, melyeknek az úgynevezett életműködések csak bizonyos sajátságait képezik ; sőt, hogy általában erő sincs, és mindenben maga az anyag a mozgató, a tényező. Hogyan lehetne hát még szó lélekről, szellemről ! A mit a gyöngébbelműek gondolatnak, léleknek, szellemnek mondanak, szintén csak az anyag egyik nyilatkozása.

Mindezek folytán épen nem csoda, hogy az újabbkori természetbuvárok, kivált physiologok, a lelket magában tagadván, a lélektant sem ismerik önálló tudománynak, hanem azt a physiologiába s így a természettudományba iparkodnak beolvasztani. A természettudomány egyes ágai közül a physiologia vagy szervélettan s a vegytan legközelebb férkeznek hozzá az élethez, de még sem jutnak el hozzá : sem egyik sem másik nem fejtheti meg, hogy az éleny, széneny meg egyéb elemek parányainak összekeveredése, egybevetődése hogyan szüli azt, hogy a növény kihajt, hogy az állat érez és mozog, hogy az ember gondolkodik ; s a vegytan, mely pedig minduntalan ítélget az élet felől, még annyira sem vitte, hogy palaczkjaiban s görebeiben csak egy, valóságos anyagi parányt is kiállíthatott, szemügyre vehetett, megmérhetett volna.

Magok a legkitünőbb természetbuvárok (legkitünőbbek azért is, mivel társaik többségének korlátolt nézetein fölül-emelkedtek), a tudomány terén mutatkozó, im fölhoztuk anyagelves igényeket képtelenségeknek látják és hirdetik. Liebig, tekintély a vegytanban, kimutatta, hogy már a legalsó, legdurvább szerves képződmények a természettudomány körén túlmennek s másrendbeli körbe nyúlnak át ; vallja is, hogy bennök az életerő munkálását föl kell tenni. Wagner Rudolf,

tekintély a szervélettanban, így nyilatkozik ¹⁾): „Saját lélek állag fölvétele a szervélettan semmi tételével sem ellenkezik, sőt fordulnak elő lelki tünetmények, melyeknek létét a szervélettan elismerni kénytelen, jóllehet keletkezésüket anyagi úton koránsem hozhatja le. Hogy az öneszmélet rostok és sejtek egymásrahatásából támadjon, szóval, hogy az agy merő gépies tényének eredménye legyen, azt még a gépi magyarázatokkal a legnagyobb kiterjedésben és mélán élő újabb vizsgálók is képtelenségnek tartják.“

Íme, az elfogulatlan buvárok mily erősen kelnek ki a materialismus igazolatlan tagadásai s az összes tudományt magának tulajdonító igénye ellen, mely ha betelnék, a tudomány haladásának egyszeriben útját állaná, sőt eddigi hódítványait is nagy részben visszaeresztené. De kikelnek ennél fogva, maga a tudomány érdekében, az anyagelvesek azon fölfogása ellen is, miszerint a tudományos buvárkodás egyedüli vezére a merő anyagi tapasztalás volna. E félszegségtől a többi között Humboldt Sándor is óvja természetvizsgáló társait. „A figyelésre“, úgymond ²⁾, „következik a kísérletezés, a tünetmények előidézése bizonyos föltételek mellett s vezérlő fölvételek szerint, azaz a természeti dolgok és erők belső kapcsolatának előérzete szerint . . . A tapasztalati ismeretek foglalatja, meg a természetnek minden részben kiművelt bölcselme (baugyan ily kiművelés elérhető), nem jöhetnek egymással ellenmondásba, föltéve, hogy a természet bölcselme, ígéreteihez képest, a mindenség valóságos tünetményeinek észszerű fölfogása. Ha mégis ellenmondás mutatkozik: vagy a szemlélődés ürességét kell miatta okolnunk vagy a tapasztalatiság túlbizakodását, mely a tapasztalással többet vél bizonyíthatni, mint a mi reá építve van.“

Még erősebben vitatja s részletesebben fejtegeti ezt a dán Oersted, a villanydelejesség nagyhírű fölfedezője, kinek úgyszólván egész élete azon tétel megmutatására volt szentelve, hogy a természet nem egyéb mint az isten megteste-

¹⁾ „Über Glauben und Wissen“, 7. l.

²⁾ A Kozmosz első kötetében: „A természeti világrajz köre s tudományos tárgyalása.“

sült esze, hogy a természeti törvények észbeli törvények, hogy a természetben saját gondolkozásunkra találunk s az emberi ész egyetlen természeti törvényt sem földözhetne föl, ha maga is nem ugyanazon törvények szerint alakult volna és működ-nék ¹⁾; miért is a természetbuvár igazi föladata, hogy az észt a természetben mind jobban-jobban fedje föl.

Hahogy a tudomány haladását kívánjuk, csakugyan ezen fölfogáshoz kell ragaszkodnunk. A tudomány haladását mindenben törvények fölvétele jelöli, melyeket a tapasztalás, utólag, igazol. A természetbuvárok, mondja nem csak Oersted, hanem a történelem is, a természetbuvárok gyakran származtattak észkokokból természeti törvényeket, melyeket aztán a természetben valósúlva találtak. Arra például véletlenül buk-kant rá az ember, hogy a földnemek főeleme fém; de Lavoisier régen előre megjövendölte már. A csillagászok csillagok létét tették föl az égür bizonyos helyein, csillagok létét, melyeket még soha senki nem látott; későbbben pedig, ugyancsak a megjelölt pontokon, a távcső is reájok akadt. Hát Newton? — Halljuk erről is Oerstedet ²⁾: „Kipuhatolván a földi mozgásokban uralkodó, szintoly egyszerű mint szükségképen való törvényeket, látja, hogy az égben járó roppant tömegek ugyanazon erők és módok által gombolyodtak össze, vesztettek gömbi alakjokból s maradnak meg kirendelt pályáikon. Ez alapgondolatok alkalmazásához mély, de a mellett terjedelmes kiszámítások útján kell jutnia; végre pedig látja, hogy a mire a számítás tanított, mindaz valósúl. A mit a gondolat ígért, a természet teljesíti.“

Legyen szabad megjegyeznem, hogy az egész eddigi tárgyalásban szántsándékkal nem idéztem ex professo bölcseleket, kiket a materialisták úgyis csak álomhüvelyezőknek tartanak; csupa természetbuvár szavát hoztam föl, azt is mind olyanét, kit a legcsökönyösebb materialista is tekintélyül

¹⁾ „A lelkiről a testiben“ című beszélgetésében e gondolatot röviden így fogalmazza: „Ha észtörvényeink nem volnának meg a természetben, hiába akarnók rá fogni; ha meg a természet törvényei nem volnának meg eszünkben, nem birnök felfogni.“

²⁾ „Mi viszony van a természet gondolatoss és képzeletes fölfogása közt.“

kintélyül kénytelen elismerni. Fölhoztam pedig épen oly állításokat, melyekben az anyagiás fölfogásnak a tudomány haladására nézve legkárosabb két elvpontja van czáfolva. Egyik az, hogy az anyagelviség, kizárólag az anyagit fogadván el, magyarázni akarja mégis a nem-anyagit is, azt, a mit nem láthat, nem tapinthat; belevág tehát oly körökbe, hol nincs számára hely s hol már csak ennélfogva is akadálykép gördül a tudomány elé. A másik az, hogy ugyanezen anyagelviség, mely minden tudomány tárgyait magához ragadná, egyúttal minden tudományt logikai alapjától foszt meg az által, hogy a gondolkodás törvényeinek általános érvényét tagadja, magát a gondolkodást csak bizonyos együvéhányódott anyagrészecskék vak és futólagos nyilatkozásának állítván. Vagy igényelhet-e magának, nem akarom mondani, eldöntő tekintélyt, hanem legkisebb tekintetbevételt is, azon gondolkodás, mely merőben az agyvelő működése? melynek egy roszt ebéd, egy álmatlan éj, egy parány ilyen vagy amolyan anyagból más irányt, más alakot ad? mely csak úgy van a testi szerkezettől, mint például az emésztés, a lehelés, a kigőzölgés? Hogyan is lehessen szó egyetemes érvényű, önálló észtörvényekről, holott mindenről csak a szerves gép járása határoz! hogyan lehessen hivatkozni belátásra, meggyőződésre, tudásra, mikor mind ennek alapja, az eszmélet, nem egyéb, mint az agybeli változásoknak perczenként újból támadó szüleménye! kis mécszláng, mely a mint majd több majd kevesebb olaja van, majd erősebben majd gyöngébben lobog, olaj híján vagy a szervezetben keletkező viharoktól el-elalszik, ismét meggyulad, végre pedig a test életével maga is végkép elenyészik!

Az anyagban, mint látjuk, semminemű igazság biztosítéka nem található; s ha valamely materialistának okoskodása nem tetszik, bátran verhetjük őt vissza saját fegyverével, így szólván hozzája: „Ön ma roszt ebédelt, emésztése megakadt, alkalmasint ki sem aludta magát, szóval, agygépe hibásan jár, azért beszél badarúl; ebédeljen, emésszen, aludjék jobban, majd akkor talán okosabban is fog beszélni.“

Az a csodálatos, hogy az anyagelvesek, midőn az emberi okoskodást teljesen biztalannak, a közérvényű s önálló

észtörvényeket ábrándoknak, minden néven nevezendő állítást vak okok vak okozatának, ennélfogva hitelt sem igényelhetők kénytelenek vallani, mégis nem csak a legmerevebb állításokkal és tagadásokkal jönnek elő, de azt is követelik, hogy állításaikat és tagadásaikat igazaknak ismerjük. Örökös csalódást megállapító rendszeröknek csalthatatlanságot tulajdonítanak! Semmit sem lehet binni, úgymondanak, tehát higyetek nekünk.

Hogy ez az anyagelviségnek még nem legnagyobb következetlensége, tudjuk, s a fentebbiekben már nagyobbakat is volt alkalmam érinteni. Jelen tárgyalásomnak egyébiránt nem az anyagelviségben lappangó következetlenségek és ellenmondások tüzetes fejtegetése, hanem azon hatások rövid megjelölése levén föladata, melyeket az általában az emberi haladásra gyakorol: csak azon ellenmondásai közül idéztem és idézem a főbbeket, melyek közelebbről és egyenesebben vonatkoznak romboló hatásaira. Így azon ellenmondásból, hogy az emberi észnek nem lehet önálló és egyetemes értéke, tudomány pedig mégis lehessen, azon romboló hatására lettünk figyelmissé, hogy a tudományt logikai alapjától fosztja meg; egy másik ellenmondásából meg könnyű kimutatnunk, hogy a tudományt nem csak ezen tárgylagos önállásától, de önleges művelőjétől, magától a tudó egyéntől is megfosztja.

Csak az anyag van, úgymond a materialista, és azt kell tapasztalnia, hogy maga az anyag öellene szólal föl. Az anyagelvi fölfogás tagadja, hogy az anyagon kívül bármi egyéb legyen; de azt nem tagadhatja, hogy maga ezen anyag megtagadja magát, szégyenli anyagiságát, sőt azt állítja, hogy nem anyag, de valami más, valami több. És figyelemreméltó, hogy az anyag épen a gondolkodás magasabb fokán kezdi magát megtagadni. Az anyagnak ezen önmegtagadása, az anyagelvi tan szerint, kétségtelenül önámítás, de mindenesetre oly önámítás, melyet az anyagelviség eddigelé még nem bírt megmagyarázni. Pedig mily nélkülözhetlen volna itt a magyarázat, hogy egy nyommal tovább lehessen lépni. A tünetmény oly fontos, hogy vagy el kell fogadni vagy meg kell czáfolni, de mellőzni nem szabad. Az anyag, ime, saját maga ellen lázad, szégyenli magát hogy anyag, hirdeti hogy nem

az, hogy több. Honnan e különös elbizakodás. e nagyratörés az anyagban? — Az anyagelviség nem fejt meg, s az eszméletet, a személyesség érzetét, az éni tudatot, ezen kétségbevonhatlan tényt, mely okozza, hogy az egyén magát az anyagtól megkülönbözteti, ezt az anyagelviség mint fölfoghatatlan csodát, óriási kérdőjelképen hagyja meredni tanai közepett, csak azon egyhez ragaszkodván görcsös makacssággal, hogy a mi az eszmélet önjét látszik képezni, az nem létezik. Hogy az anyagelvesek a személyesség fenmaradását, más szóval, a lélek halhatatlanságát tagadják, természetesen következik nem csak általában minden nem-anyaginak tagadásából, de közvetlenül azon tételökből, mely a lelki személyesség létét a folyó élet közben is tagadja. Hogyan létezzék a halál után, a mi magában az életben sem létezik? A mi eszmél, a mi önmagát tudja, az, a materialismus szerint, merő semmi; és így az öntudat csak mintegy folytonos optikai csalódás: a semmi t. i. valaminek látja magát. Kérdés, vajjon a semmi láthatja-e magát akárminek is? Nem is a semmi lát, úgymondanak, de az agy. Ez tehát úgy volna, mint a szem, mely mindent lát, csak magát nem. Az öneszmélet azonban oly szem, mely magát is látja: az egyén nem csak azt tudja, a mi nem ő, de tudja saját magát is, sőt tudja még magáról való tudását is. Ezen magát tudó valami pedig, mely a Descartesféle „cogito ergo sum“ alapján magát valaminek gondolja, az anyagelvi fölfogás szerint rettenetesen csalódik, mert ő voltaképp semmi: ezen valaki tehát senki; nincs magában való léte, csak futólagos eredmény, mely pillanatról pillanatra megújul.

Mindezek nyomán jogos az ellenvetés, hogy ha a csalódó lény nem-lény, akkor igazán senki sem csalódik; ha pedig senki sem csalódik, akkor csalódás sincs. És lám, ezen semmi, mely mégis azon csalódásban él, hogy valami, ez a tudomány művelője!

Így a materialismus szerint a tudománynak mind tárgylagos logikai alapja, mind önleges gyakorlója — merő semmi.

Az anyagelvi fölfogás, végeredményben, csakugyan azon állításra vezet, hogy semmi sincs. Ezt a többször idé-

zett kitünő buvár is megjegyzi ¹⁾: „Valahányszor az állandót puhatoljuk s az érzéki léten túl nem emelkedünk, a semmiség kétségbeejtő érzelmét érezzük.“

Az anyagelvi fölfogásnak ezen semmiségi végpontján kérdezhetjük aztán : miért nincs már teljes semmiség, mikor a mindenségnek semmi célja, benne semmi ész uralma nincs ? Mert, hogy egy lény a másik után föl- meg letűnjék : az semmi cél. Hogy csak a buta anyag legyen a való, a tudat pedig folytonfolyvást csak támadjon és enyészszék : abban nincs ész.

Az emberi szellem célzt, észt teszen föl a mindenségben ; az anyagelviség tehát az emberi szellemet ki nem elégítheti. A szellemi elv fölvétele az emberi szellem örök követelménye, s mihelyt a tudomány ettől elhajlik, nem szolgál többé a lélek magas érdekeinek, de merőben az anyagi jóllét napszámosa lesz, a szentegyházból a konyhába költözik.

Gondolataimat bizonyosan rosztól foglaltam szavakba, ha eddigi előadásombul azt lehetend következtetni, hogy a tudomány az anyagot ne vizsgálhassa. Ezzel az összes természettudomány jogosultságát tagadnám, a mit koránsem teszek ; csak azt kívánom, hogy az a maga körén belül maradjon s ne tűzzön magának oly föladatokat, melyeket meg nem oldhat. A természettudomány mennyiségileg még folyvást haladhat, a világ ismeretét új meg új adatokkal szaporíthatja, tán a tüneményeket végül egyetlenegy törvényre is viheti vissza ; de minőségileg meg van határozva köre, megjelölhető s meg is van jelölve a zárvonat, melyen túl másrendbeli jelenségekkel találkozunk s anyagi magyarázatnak helye nincs. A baj nem az, hogy a természettudós például a szervek szerkezetét, az agy érzékileg fölfogható vonatkozatait vizsgálja (mert ez tökéletesen helyén van, s ha a tudomány haladását akarjuk, nem is lehet másképen) ; a baj, melybe az anyagelviség az összes tudományt sodorta, csak az, hogy a mi érzékileg nem fogható föl, a miről nem csupán eszünk folytonos tiltakozása, de szigorú tudományos tapasztalatok alapján is bizton kimondhatni, hogy az anyagi rendszer körén kívül esik, azt anyagképen vizsgálják, anyagképen akarják értel-

¹⁾ Oersted : „A lelkiről a testiben.“

mezni. Ez az, a mi ellen fölszólaltam, s a materialismusnak egyfelől ezen túlterjeszkedésében, másfelől azon szellemtagadóságában, melynél fogva a tudomány mind logikai alapját, mind tetteleges önjét elveszti, kerestem a tudományra nézve oly káros hatásának főbb elemeit.

Mindazoknál fogva pedig, a miket e tekintetben fölhoztam, úgy hiszem, vakmerőség nélkül állíthatjuk, hogy az anyagi fölfogás a tudomány teljes kifejlődését gátolja, haladását általában nehezíti, s ha egyetemessé találna lenni, magát a valódi tudományt okvetlenül semmivé tenné.

Lássuk azonban az anyagelvi fölfogásnak egy másik hatását.

Az ember addig tagadja a lelket, a szellemet, hogy az utójára ki is költözik műveiből; kiköltözik pedig legérezhetőbben azokból, melyekben a szellemi tartalom, az eszme meglepte saját lételők alapföltétele: a művészet termékeiből. Szükséges-e figyelmeztetnem, hogy a művészet hanyatlását épen a művekben kifejezendő eszmének fokenkénti csökkenése, fogyása jelöli? a minek természetes következése aztán a törekvés, hogy a belső hiány külső cifrákkal, a művészet mesterséggel legyen pótolva. Ezen törekvésnek köszönhetjük azon elvet, hogy a szép voltakép az, a mi nehéz; ez elvnek életbeléptetése pedig a napjainkban annyira elharapódzott és oly jókeletű virtuózság, ezen majna a művészetnek!

De fogyhatna-e, csökkenhetne-e az eszme a művekben, hahogy az nem fogyott, nem csökkent volna meg a művészen? az eszme hiánya a műben nem-e annak egyenes következése, hogy a művész hite az eszmében s ebből folyó lelkesedése, ihlete veszni indult? Hogyan is legyen szellem a műben, mikor azt a művész maga sem tulajdonít magának? mikor nem él benne az eszmenyilatkozás, vagyis, a mi ugyan azt jelenti, az alkotás vágya? . . Elég utánozni, minél tökéletesebben utánozni. Merő utánzás lesz a művészet célja, merő ügyesség az eszköze. A művész nagyobb dolognak tartja, ha például egy deszkadarabot csalóka természetűséggel tud lefesteni, mint, ha képe által egybizonyos gondolatot világosít föl, egybizonyos hangulat hurját pendíti meg; nem keresi a magasztosat, kitűnőt, hanem a közönségesben gyö-

nyörködik, s az úgynevezett genre a főfok, a melyen túl már nem kíván, nem is bír emelkedni. Ha nézője mindezzel be nem érné s a lélek ösztönénél fogva még egyebet, eszmét szeretne találni, akkor holmi szemfényvesztő éziczomával, teszem a színezés bizarságaival ügyekszik őt elvakítani.

Messze vezetne az eszmei tartalom kiveszését a művészet egyes ágaiban egyenkint jellemeznünk; ez külön, műtörténelmi fejtegetést igényelne. Mellőzöm azon ismeretes körülmény bővebb mutogatását is, hogy minél magasb eszmének szolgálandó valamely mű, annál ritkábban meg ritkábban tűnik föl: így nevezetesen az egyházak, tisztán művészeti célra való épületek, a melyeknek helyét kaszárnyák, erődítmények, vasútak és vasúti hidak foglalják el; aztán a komoly zene, mely most egészen eltánczosodott; s több hasonló jelenség. Az anyagelvi fölfogás okozta rombolásokat ezúttal csak a művészetek művészetéből, a költészetből vett néhány példában akarom fölmutatni. Valamennyi művészet közül az eszmét a költészet, a beszélő művészet fejezi ki legtisztábban, — mert a beszéd maga a gondolat képe, a nyelv a gondolatnak mintegy a szobor nedves ruhája, mely annak szelleme alkatát és tagjait, borítva ugyan, mindennél tökéletesebben adja ki —: s így az eszmének hiánya is leghatározottabban nyilvánul s legkeményebben boszúlja meg magát a költészetben.

Hogy az éltető eszmének, az alkotásnak hiánya, a leleményességnek meddősége, a nyersnek, közönségesnek, általában a rútnek kedvellése itt is, mint a művészet többi ágában, az anyagi fölfogás legelső következéseiképp mutatkoznak, természetesnek fogjuk találni; az így megrontott költést ennélfogva — haugyan költésnek mondható! — bárgyú érzékiség, hazudott érzelem és meggyőződés, jellemnek megtagadása s elvtelenség, vagyis az úgynevezett erkölcsi nihilismus, erkölcsi semmirevalóság tünteti ki. Szomorú, hogy erre már a mi irodalmunk is szolgáltat, pedig elég bőven, példákat. Nekem, ki néhány éve a bírálás hálátlan szerencséjében részesültem, több ízben kellett újabb szépirodalmunk anyagiséga ellen fölszólalnom; hogy pedig itt nem szélmalmokkal harczoltam és harczolok, bizonyíthatja mások, tekintélyes férfiak

szava is, kik a gyilkos nyavalyát fölismervén, hathatósan el-lene támadtak. Ily igaz és erélyes fölszólalás történt az idei Családi Lapokban ¹⁾ holmi mocskosságok ellen, mik hölgyi olvasmányúl szerkesztett folyóiratokban fordulnak elő; így kelt ki Erdélyi János, a legújabb magyar lyráról szóltaiban, azon durva realismus ellen, mely különösen a lantos költészetben is annyira elharapódzott. „Tudom én“, így szól többi között ²⁾, „hogy például a bornak realismusában a természet egyik ereje, az alkotó munkásság egyik lényege hevül és hevít, hogy ez a lényeg utolsó lépcsőzeten az istenség kebeléből folyamlík alá, s e szerint a mindennapi reál dologban is hat és művelkedik az ideál: mégis elborzadok s legszentebb gondolataimban érzem háborítva magamat, midőn Lisznayainál olvasom, hogy ő, ha bort iszik, istent iszik: „hisz isten mindenütt jelenvaló“ (Palócz dalok, II. kiadás, 95. l.); s reál mutatok a keresett lényre s azt mondom: ez a reál! Aztán ott érzi Lisznyai az istent fejében, lábában, bent a vériben, szívében, a hová beitta, ott ágaskogyik benne mint kedv, imádság, szerelem. Ez a reál! Majd utána fogok látni, hogy men-nél nyiltabban s részletesebben szóljak e költői szörnnyről, mert igazán annyira vitte már emberevő, istenivő anyagiságát, hogy, mint Anaxilaosz mondá a görög bujálkodó zenéről, „esztendőnként új csodákat szül mint Lybia.“ (Berzsenyi össz. művei, 147. l.)

„A reál elv e szerint ott fogja fel a tárgyakat, hol ben-nök az anyagiság túlnyomó, s nem gondol pedig, mint üres-sel, tartalmatlannal, a tárgyak nemesb, magasb, eszmei hatá-rozmányaival, vagy a magasb, fensőbb mondományokat is csak anyagban fogadja el, mint ostyában a labdacsot, és di-csekszik a sikerrel. Ez aztán népszerű. Mert népszerű a ke-nyér, meg az isten mint bor; népszerű az anyag. Ezt kézzel fogom, szemmel látom, eszem, iszom; és a nép, mint Vörös-marty pompásan fejezte ki magát, „mindig kész evő.“ De a reál nem csak a vastag érzékiséggel foglalkozik a költészet-ben, hanem legferdőbb módon azt is örömet megteszi, hogy

¹⁾ II. füzet, 67. l.

²⁾ Budapesti Szemle, V. kötet, 226. l.

idealismust hazud, és a testit, az anyagit szebbnél szebb jelzőkkel díszesíti, utójára istenre viszi, például Petőfinél : „ha e föld isten kalapja“ (hát még mi nem ?); és lesz szentté, kis istenné, istenivé minden silányság, hasonlatosan ama somogyi népdalhoz :

A te szoknyád olyan tarka,
Az egeket hasogatja.

Így jutunk azon felfordultság szemléletére, hogy a mi csakugyan isteni, lehúzatik a porba, a mi por, csakugyan felmagasztaltatik az egekig, melyeket a tarka szoknya hasogat csodálatos módon. Így látjuk, hogy a közeles fogalmak, képek egymástól mintegy eltávolodnak, kerülnek egymást, ellenben a messziesők nagy mohósággal sietnek és szövetkeznek egy-üvé, mikor ama szellemi térségen, mely e távoli képek között fölveti magát, minden jelenet szemcsaló tüneményül mutatkozik, s mint a délibáb nyugtalan elemében a síkság tárgyai, megtörik, vagyis a tető és alap, a kezdet és vég között hiányzik mindig a dolgok dereka, közepe.

„Ellentétben az eszmeivel, mely a dolgoknak úgyszólván a javát, lelkét, lényegét választja ki, a reálnak tetszik a tömeges, a sok, a részletes. Míg amaz talán az aetherit pártolja, ennek tetszik a saras („lutulentus“, Horác); tudnivaló pedig, hogy reálban a formai tökély másodrendűségre van lealázva a szerint, a mint a tárgyakat vastagabb oldalról szíveli, és süllyedvén a költői gondolat, utána szükségkép száll alá a kidolgozási gond is, és a nyelv palócszásban, a hangegység süket rimekben, a mozaik (rhythmus) rendetlen zökkenésekben, szóval, a vers prózában oldatlik fel művészi alakzatából.“

Az anyagelvi fölfogás eredményei még hathatósabban nyilatkoznak természetesen ott, hol a műnek tüzetesen az ember, közelebbről az emberi lélekrajz a tárgya : nevezetesen tehát regényben, színműben. Nem csak, hogy az anyagba veszett írónak itt nagyobb tere és több alkalmja nyílik az érzéki rabságot és állati önzést, a ledérséget mindenféle nyilatkozataiban s a romlottságot mintegy naivul föltüntetnie, a szemérem ellen elkövetett szántszándékos sérelmeket becsúsztatnia s kétértelműségekkel hanyagul eltakarnia; nem

csak , hogy hajlamát a nyersség s aljasság, az anyagi inség s hővelkedő fényűzés rajzolásaira kielégítheti s munkáját mindjárt irányművé is kerekítheti (az irányművek divata pedig szorosb kapcsolatban van az anyagelvi fölfogással, mint az ember első pillanatra hinné); nem csak , hogy a költői igazság hiánya, a gazság büntetlen hagyása által oly jellemzőleg tehet elveiről tanúságot : hanem fényesen bizonyíthatja azt is, hogy az ember jellemzése, a mi pedig a regény és színmű fő kelléke, anyagelvi fölfogással teljes lehetlenné válik.

A regény, a színmű emberi egyéneket akar élénk állítani; de az anyagelvi fölfogás csak vakon ide-oda rángatott bábokat ismer.

A tapasztalás arra tanít, hogy minél tökéletesb valamely lény, annál nagyobb változatosságot, különféleséget találni egyes fajának egyeseiben. Minél tökéletlenebbek ezek, annál hasonlóbba egymáshoz, minél tökéletesebbek, annál jobban különböznek egymástól. Bizonyítja ezt az állatvilág is. A kutyák, lovak, majmok között például mily nagy a változatosság; míg viszont más, alsóbbrendű állatok szinte mind egyenlők. Minél tökéletesb az állat, annál kevésbbé látszik csak példánynak, annál inkább lesz egyéni, annál több lesz benne az eredetiség. A fokozást bátran folytathatjuk föl az embervilágba, s itt az eredetiség, melyet az állatoknál valóban csak a fajok képviselnek, már az egyénekben van meg egyenkint. A materialismus ellenben az emberi egyént is csak példánynak nézi, nem eredetinek, nem voltakép egyéneknek, ezzel pedig véget vet minden valódi, azaz lélektani indokolásnak. Senkitől sem lehet számon kérni cselekedetét : éhes volt, evett; bort látott, ivott; szép nővel találkozott, bírni akarta : helyében mindenki csak úgy tett volna! Itt lappang a megölni betű. Az összesség kénytelenségét rá nyomják az egyénre s így tönkre teszik szabadságát, tönkre magát az egyént.

Mennyire különbözik ettől az igaz művészi jellemzés : Shakespeare még a barom Kalibánban is egyént ad.

Jellemzés hijában, természetes, hogy nem is jellemeikkel, de csak viszonyok és körülmények által kívánnak az

olvasóra, nézőre hatást gyakorolni. Innen magyarázható, egyéb képtelenségek közt, azon nyavalyás szinirodalmi tünevény is, hogy még merő közönséges megéheztetéssel is kísérlenek tragikai érdeket, a hős vagy hősnő iránt széépérzelmi rokonszenvet költeni. Az éhhalálban — egészét, nem részleteit nézve — még lehet valami nagyszerű; itt azonban muló éhségről van szó. S ez izléstelenség nem elszigetelten, nem szórványosan fordul elő, de az egész újabb regény- és szinirodalmi irány sodrával velejár. A hősök nemhogy kivívnák részvétünket, hanem igazán kikoldulják; nem is annyira hősök, mint inkább koldúsok, a kiknek oda vetjük az alamizsnát, de arcunkat elfordítjuk.

A hol mégis az író, helyes ösztönétől hajtva, jellemzésbe bocsátkozik: a mi jellemzés akarna lenni, észrevétlenül bonczítani leírassá változik; psychologia helyett physiológiát kapunk; s nem a szép, világos életet, de a kórházakat tárják föl előttünk.

Az ifjabb Dumas „Kaméliás hölgyét,“ melyben a becselenség mint nemes fölaldozás szerepel, a magyar irodalomban jónak látták kétszeresen fölvenni, először a regény lefordítása által, aztán színművé alakítva*); ezt hát ismeretesnek tekinthetem, s elég csak hivatkoznom reá, mint az anyagelvi jellemzés egyik kitünő példájára. A kor irányának tán még jellemzőbb tünevénye Feydeau „Fannyja“, mely tavaly jelent meg Párizsban s melyet szerzője tanulmánynak nevez. Regény vagy regényszakasz volna, tehát szép mű; de nem gyönyört, hanem undort szül. Tárgya: hogy valaki egy férjes nőt elcsábítván, ezt férjétől félti. Az erkölcsi érzet kétségbe ejtő hiányában becselenségből indul ki s becsületet, önbecsülést kíván; megszegi az erkölcsi törvényt s fen akarja tartani; a kéjből undort szí s undorában kéjeleg; hasonlít — bocsánat, hogy undorító dologra undorító képet használok — hasonlít a dőzsölő rómaiakhoz, kik a mit ettek, úgy ették, hogy mindjárt ki fogják hányni. Nem lehet mondani, hogy

*) A magyarra fordított regény a *Hölgyfutárban* jelent meg; színpadra Bulyovszkyné dolgozta ki s Gauthier Margit czíme alatt a nemzeti színházban sokszor adják.

nem valót beszél; de majd csak a valót, majd meg nem az egész valót beszél el s lélektani folyamat helyett élettantit vázol. Semmi éltető eszme az egészben! A főszereplők közönséges önzők, kiknek érzéki élv kell, melyről nem tudnak lemondani, de melynek kedvéért másról sem tudnak lemondani: aljasak és utálatosak egyaránt.

Az irodalom, melynek Manon Lescaut az egyik, oly népszerű szüleménye, bizonyára nagyobb elnézésre szorúl, mint mások, jóllehet nem tagadhatni, hogy Manon akár a Kamélias hölgyhöz, akár e Fannyhoz képest még idylli ártatlanság; legyünk azonban e tekintetben elnézők vagy nem, mindezen tünemények csak annál kétségtelenebbül tanúsítják, hogy az anyagelviség a költészetnek gyilkosa.

A költészetben nyilatkozó anyagelviség egyes vonásait egy képbe gyűjtendő, legyen szabad ismételnem a szavakat, melyeket egykor, legújabb szépirodalmunk tárgyában, elmondani alkalmam volt ¹⁾. „Az erkölcsi nihilismus azon legfelületesb, de egyszersmind kényelmes, anyagi fölfogás eredménye, mely a mit nem ért, egyszerűen tagadja, a nélkül, hogy ereje volna a nem értettet vizsgálni. Alacsonyabb fokon áll, mint a kételgés, mert az érzékiség korlátai közé fogultan dogmatikus szigorral vallja egyedül a nyers anyag léteztét, az embert Condillac nyomán csak „érzelő szobor“nak tekinti, s a kik a szellemben hisznek, azokat bárgyu ábrándozóknak, hiú álomhüvelyezőknak gúnyolja. Ily felfogású emberekre nézve a világ rendje nem lehet egyéb, mint véletlenségek találkozása, öntudatos cél és törvény nélkül. Beszámításról nem lehet szó: mindenki úgy éli világát, a mint épen anyagi szervezetének mivolta parancsolja s a körülmények engedik. Jó és rossz között erkölcsileg semmi különbség, annál kevésbbé, minthogy ezen, tisztos dolognak, legmagasb fejlettségnek tartott s ennél fogva áhítva áhított fásultság, mely többnyire csak tettettet s épen tettetésével jellemzi saját ürességét, ki nem emelkedik az ösztönszerűségből s így magában az öneszméletben nem keresi, nem is találja törekvéseinek biztos irányzóját. Képzeljük most, hogy ily üres kedélyű ember,

¹⁾ Kelet Népe, I. füzet, 97. l.

kinek lelkeségére alkalmazhatni a fiatalon elaggottakról mondottat, hogy hajok kiment, mielőtt szakáluk nőtt volna, képzeljük, hogy ilyen ember színművet, vagy regényt, beszélyt akar írni: mivel tölti be a tátongó ürt? Eseményeket fog tarkán és rendezetlenül egybehalmozni, a véletlenséget fogja szerepeltetni, mint a világban is hiszi lenni, s hogy a mesének, mely magában véve nem értékesebb a ponyvairódművi históriás énekeknél, izetlenségét valamikép fűszerezze, a frivol-ságba menekszik. Csoda-e aztán, ha a mese kigondolásában helyezik a költői eredetiséget s a frivolságban szabadelvűséget, eleven tárgyalást, sőt humort is sejdítenek? ha magát a mesét nézik fontosnak, nem szerkezetét? az élczet szellemnek, nem az eszmét? az ötletet szabályozónak, nem a lélektani törvényeket?“

A hanyatlásnak indúlt, megromlott művészetre, irodalomra nézve az eszmékben való hiten kívül egyéb orvosság nincs. E hitet kell gerjeszteni és táplálni: csak ez képes ihletni, csak ebből meríthet a művész lelkesedést, csak ez nyújthat műveinek igazi tartalmat.

Ha valaki materialista vallásról — a vallást eredeti, magasb értelmében véve — kezdené beszélni, bizonyosan mindenki azt mondaná, hogy ez képtelenség. De nem kell-e meggyőződünk, hogy az anyagi fölfogás mind a tudományt mind a művészetet lehetlenné tevén, a materialista bölcsелеm, a materialista költészet nem csekélyebb képtelenség, mint a materialista vallás?

Hát a materialista erkölcs vajjon nem szintoly képtelenség-e?

Az uralkodó erkölcsöt a társaság, az úgynevezett gyakorlati élet mutatja legtisztábban. Lássuk hát, mily erkölcsről tanúskodik a jelenkor társadalmának iránya, s nincs-e oly jelleme, oly színe, mely az anyagelvi fölfogás hatásaúl volna tekintendő.

E részben sem hosszabb fejtegetésre sem bizonyításokra nem szorúlunk. A jelenkor maga mondta ki magára az ítéletet: korunk anyagi irányúnak, az anyagiség korának nevezte el magát; s találóbbr név csakugyan nem érheti. E kor valóban nem egyéb, mint az anyagelvi fölfogásnak életbeli, hű

alkalmazása, az anyagelvi elméletnek gyakorlata. Íme, a mit az elmélet tanít, a gyakorlat foganatosítja! Tagadtátok az egyéniséget, az én személyességét, önállását: és elkövetkezett a lelketlen egyenlősítés, mely az egyéneket csak épen számoknak nézi, csak mint az államgép kerekeit veszi tekintetbe, melyek annál jobban forognak, minél önállástalanabbak, s melyeknek ennél fogva bármit inkább meg lehet engedni, mint a szabad kifejlődést, a miből aztán, az előhaladt közműveltség daczára, természetesen a szabadságnak (magános és nyilvános szabadságnak egyaránt) megszorítása és csökkentése következik, mely vég nélkül haladván, az egyént elévülhetlen jogaitól megfosztja, legszentebb kötelességei alól fölmenti. Tagadtátok az eszmék intőző hatalmát: s az eszmék el nem ismerése vagy legalább tiszteletben nem tartása szülte a vallási közönyt, szülte ennek méltó testvérét, az erkölcsi érzéketlenséget, fátsultságot, mely a becsületet pénzzel méri s az igazságot szavazás alá bocsátja; az eszmék hitének megszűnése szülte a társadalmi eszméknek is, mint haza, nemzetiség, közszellem, úgynevezett „alsóbbrendű műveltségi fokok“ra szállítását vagy épen semmibevételét; az szülte az elvek könnyűszerű megtagadását s az egyetlen siker elvének föntartását és követését, a híres siker politikáját; az a jellem sülyedését, a jellemek elfogyását, a polgári és családi erények kivészését. Az anyagi létet hirdettétek egyedülvalónak: s tanítóknak készségesen felelt meg a szellemi élet és növelés elhanyagolása, az anyagi élvek utáni mohóság, a baromi megelégedés, megnyugvás az anyagi kényelemben, mint a melyen túl nincs is egyéb kívánnivaló, mely azonban kell, minden áron kell, s mivel pénzen megszerezhető, a pénznek minden másra való tekintet nélküli hajhászása és korlátlan uralma alapját vetette meg.

„Mindazon tévedések közül“, szól egy jeles magyar írónk legújabb, nem-magyar munkájában, „mindazon tévedések közül, melyeket nekünk mainap minden előítéleten túl emelkedett magas bölcsesség gyanánt hirdettek, az állam gyakorlati vezetésére egyet sem tartok veszélyesebbnek annál, hogy minden intézkedésben csak az anyagi következtetéseket kell tekintetbe venni. E nézet korunk anyagelvi irányából

ered, a mely egyes osztályoknál csakugyan minden magasb törekvést háttérbe szorított; de szintoly bizonyos az is, hogy a lelkesedés daczára, melylyel egyikmásk hitelpapír emelkedőségéről beszélnek, s a buzgóság daczára, melylyel a pénzcsernoki ügyeket még olyanok is üzik, kik helyzetöknél fogva tudhatnák, hogy kitüntetésre nemesebb pályák is nyílnak, mint a minő a fölgazdagodás, bizonyos, mondom, hogy korunknak egyetemes anyagiás iránya daczára az erkölcsi tényezők, melyek az embereket azelőtt indították, befolyásukat még most sem veszítették el. Hadd mondják a jogérzetet, hazát, becsületet nulláknak — s fájdalom oda jutottunk, hogy ilyest kimondani is mernek már — de bizonyára oly nullák azok, melyek az előttök álló számnak értékét megtízszerezik . . . s jaj, a ki erről megfeledkezett!”

Az embert eszes állatnak határozták meg, s ő mint eszes lény képes az eszményre; de, jegyezzük meg, ő az eszménynek élni nem csak képes, hanem múlhatatlanul kénytelen is. Eszmények nélkül az ember nem egyéb, csak okoskodó állat: már pedig az embernek legelső feladata maga az emberség, az, hogy igazán ember legyen; és csak ezután, a második, vagy harmadik, vagy még hátsóbb sorban következhetik az, hogy legyen egyszersmind jó dolga. Mert utóvégre is határtalanul fontosabb, hogy az ember lelke minél áthatóbb s egészebb ismeretekkel bővelkedjék, esze helyesen járjon, a szépet szeretni tudja, értelme nyílt, szíve minden nemes érzésre fogékony legyen, azaz, hogy lelkét minél tökéletesebben művelje ki és igazán emberré tisztúljon, mintsem az, hogy olcsón, könnyen, fényesen, kényelmesen éljen, hogy minél több comfortban részesüljön, hogy gyorsan utazzék, hogy minél inkább vesse alá hatalmának a természeti erőket s minél kevésbbé szorúljon felebarátira, az emberekre, hogy maga is lehetőleg kivetközvéen valódi emberségéből, vak kérék gyanánt minél pörgébben forogjon az állami gépezetben, minél több fizetést birjon, szóval, hogy lelke a pénz, egyedüli czélja pedig porhüvelyének jólléte legyen. Sőt igazi fontossága csak a lélekbeli kincsnek van; a világi jó csak véges törekvésekre, célokra nézve fontos, magában lényegtelen.

A mostani társadalom azonban csak épen az utóbbinak

veti magát utána; e földi lét szűk korlátai közé szorúl s azon túl semmit sem hiszen, semmit sem vár; lelki életét hanyagolva, mindenki csak arra törtet minden áron, hogy jó dolga legyen: s e jelenség korunk anyagiás irányzatának legjellemzőbb tünete, az anyagelvi fölfogásnak, a gyakorlatban, első szülöttje, maga pedig a legvastagabb önzésnek szülője.

A növelésnek, oktatásnak, az emberi társaság jelen válságos szakában, főfő feladataul kellene néznie, hogy a kor ezen kórjának ellene dolgozzék, nem részére. De mit látunk? Itt is a szelleminek hátratételét s az anyagnak fölülkerekedését. A közoktatás épen azon tanulmányokat ejti el vagy szállítja le, melyek az emberben az embert művelik: a széptant, a művészet történelmét, a remekírókat; a mik után egyébiránt maga a mindennapi élet és otthoni példaadás által már sodrából kivett ifjúság sem vágyódik többé azon lelkeséggel, mely az apákat oly szenvedélyesen vonzotta e szellemi gyönyörökhöz. Még az eszmés irányáról elhíresült Németországból is keserűen panaszkodnak az ifjúság ebbeli fogékonytalansága miatt. „Igen sajnós“, olvassuk egy német folyóirat idevágó újabb értekezésében ¹⁾, „igen sajnós, hogy a kik e szakokat (széptant, régiségtant, művészet történelmét, irodalmat) tanítják, gyakran nem képesek irántok erős, eleven érdeket költeni, vagy pedig, hogy a mai egyetemi ifjúság ez ágaktól, még az ókori remek költészettől is, sokkal inkább elfordult, mint még csak egypár évtizeddel is ezelőtt. Kapcsolatban van ez korunk általános realismusával, idegenkedésével minden eszmei törekvéstől, a külső javak hajhászataival, azzal, hogy minden áron a vizsgálatot akarják megállani. Oly gépiesség kapott most lábra, hogy a tanulók kilencz tizedénél az életnek egyik fele diákos mulatságból, másik fele magolásból áll. A hol pedig ez nincs: mit tesznek? Lelketlen természet-tiszteletnek adják magokat, mikrológiákba temetkeznek, az egyén minden melegéből kifosztott, úgynevezett tárgylagos történelmi felfogásba, vagy szám-statistikába me-

¹⁾ „Német egyetemi viszonyok a jelenben.“ Cotta, Vierteljahr-schrift, 1859, I. évnegyed.